

Կանուրջ անջրմետների վրայով.

Ֆաղափառական հասարակության խաղաղաժողովարարական նախաձեռնությունները

Ավագ Հասանով և Արմինե Իսխանյան

**Ավագ Հասանովը Ադրբեջանի Հումանիտար
հետազոտությունների ընկերակցության ՏՆՕԵՆԸ է և
այդ կազմակերպության կողմից հրատարակվող
«Մարդու իրավունքներն Ադրբեջանում» ամսագրի
խմբագիրը: Նա ակտիվորեն մասնակցել է իր հայ
գործընկերների հետ երկխոսություն-հանդիպումներին:**

**Արմինե Իսխանյանը դասախոսում է Լոնդոնի
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ և ԲԱՊԱՐԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ համալսարանում:
Նա Հայաստանում և նախկին Խորհրդային
Միությունում ֆաղափառական հասարակության,
ժողովրդավարության, զարգացման, զենդեռային և
մարդու իրավունքների թեմաներով բազմաթիվ
հրատարակումների հեղինակ է:**

Հայաստանում և Ադրբեջանում ֆաղափառական հասարակության անկախ ինստիտուտներն ու հասարակական շարժումները սկսեցին ձևավորվել խորհրդային կարգերի գոյության վերջին տարիների ընթացքում: Խորհրդային Միության փլուզումից հետո արևմտյան օժանդակության ծրագրերի գերակա ուղղությունը դարձավ ժողովրդավարության կայացման խթանումը, քանի որ ֆաղափառական հասարակության ինստիտուտների զարգացումն սկսեց դիտվել որդեկան կարևոր նախադասյան ժողովրդավարացման և շուկայական տնտեսության արդյունավետ անցում առաջընթացի և տնտեսական վերելքի համար: Այդ ջանքերը հանգեցրին ոչ կառավարական/հասարակական կազմակերպությունների (ՀԿ) քանակի աննախադեպ աճի: Այսօր սովորական է հայ-ադրբեջանական հակամարտության խաղաղ կարգավորման գործընթացի վրա ազդելու և սեփական երկրներում ժողովրդավարության հիմնական շարժիչ ուժ դառնալու փորձերը ֆաղափառական հասարակության ինստիտուտների կողմից ձեռնարկվում էին զուգահեռաբար: Հաճախ այս իրավիճակը լարվածության դասձառ էր դառնում երկրների ֆաղափառական հասարակությունների և կառավարությունների միջև. վերջիններիս համար խորթ էին անկախ նախաձեռնություններն, իսկ այդ կազմակերպությունների օտարերկրյա ֆինանսական աջակցության աղբյուրները կասկածելի էին թվում: Այսուհանդերձ, 1994 թվականից ի վեր ֆաղափառական հասարակության ինստիտուտները, որոնք հաճախ աշխատում են չափազանց դժվարին մայրամասներում, զբաղվում են բազմաթիվ կարևոր խնդիրներով, այդ թվում՝ մարդու իրավունքների դաժանություն, դա-

սանդների և ռազմագերիների ազատ արձակում, փախսականների և ներքին տեղահանվածների հիմնախնդիրների լուծման և հակամարտության խաղաղ կարգավորման ուղիների որոնում:

Ներկա իրավիճակը, ներառյալ այնպիսի ռեժիմի կասկածահարույց վերականգնումը Ադրբեջանում, կառավարություն-ընդդիմություն դիմակայությունը Հայաստանում և «հեղափոխություններ» այլիք նախկին Խորհրդային Միությունում, վաթսրացրել է ֆաղափառական հասարակության ինստիտուտների գործունեության մայրամասերը, բայց միևնույն ժամանակ՝ նոր հնարավորություններ ստեղծել նրանց գործունեության համար: Մինչ իշխանություններն ավելի մեծ դժվարություն են դրսևորում խաղաղարարության իրենց մեծածուրիղ թուլացնելու գործում, ֆաղափառական հասարակության գործընթացում առաջընթաց արձանագրելու անհրաժեշտությունը հակամարտության կողմերի միջև ֆաղափառական հաղորդակցման նոր ձևեր է առաջադրում:

Խաղաղաժողովարարական հնարավորություններ և մարտահրավերներ

Գոյություն ունեն մի շարք գործոններ, որոնք սահմանափակում են ՀԿ-ների արդյունավետությունն ու ազդեցությունը Հայաստանում և Ադրբեջանում: Դրանք են՝ կազմակերպությունների համեստ կարողությունները, ֆաղափառական մթնոլորտը և այն հասարակության առաջնահանգությունները, որոնց մասնիկն են համդիսանում դրանք:

Աղիտության բարձր ցուցանիշն այս երկրներում նշանակում է, որ միայն սակավաթիվ կազմակերպություններ են գործում շարժառիյն անդամների աջակցության և անդամավճարների ընդհիվ, ինչը ՀԿ-ներին կախվածության մեջ է դնում օտարերկրյա դոնորներից, քանի որ դրանք են աղախվում նրանց ֆինանսական միջոցների առկայության բաժինը: Այս իրողությունը ֆաղափառական գործիչներին և լրագրողներին թույլ է տալիս հարցականի տակ դնել խաղաղաժողովարարական և հակամարտությունների կարգավորման հարցերով զբաղվող ՀԿ-ների շարժառիյններն ու նպատակները: Միևնույն ժամանակ, միջազգային ներգրավվածությունն անմիջապես հակամարտության կարգավորման ջանքերում ավելի փոքր է եղել, քան, օրինակ, հարևան Վրաստանում: Այդպիսով մասամբ առնչվում է հասանելիությանը, քանի որ Բաքում և Ստեփանակերտը մինչ այժմ չեն կարողացել համաձայնության գալ մի այնպիսի ընդհանուր մանդատի ևս, որը միջազգային կազմակերպություններին թույլ կտար կողմերի համար ընդունելի ներկայություն առաջադրել Լեռնային Ղարաբաղում: Իրավիճակը բարդանում է նաև այն դասձառում, որ այդ դասձառում ընդգրկված ՀԿ-ներ մեծ մասամբ չափազանց փոքր են և սահմանափակ գործունեություն են ծավալում: ՀԿ-ների համար հասանելի է բնակչության միայն փոքր մասը, մինչդեռ լայն հասարակությունն անմասն է մնում նրանց աշխատանքներին, հետևաբար ֆանդիզմով է վերաբերվում «ֆաղափառական հասարակություն» հասկացությանը: Որդեք հետևանք՝ բնակչության մասնակցությունը խաղաղության հաստատման գործընթացին խիստ սահմանափակ է, իսկ դրա հանդեպ սեփականության զգացումը չափազանց ցածր:

Կարողությունների խնդիրը զատ, առկա ֆաղափառական իրականությունն ավելի է սահմանափակում ՀԿ-ների զարգացման հնարավորություն-

ները: 1999 թվականին նախագահ Դեյրա Ալիևը հայտարարեց. «Քառի դեռ Հայաստանի հեռ խաղաղության համաձայնագիր չի ստորագրվել, կարիք չկա, որ մեր ՀԿ-ները համազորակցեն հայերի հեռ: Երբ ես և Քոչարյանը գտնեմ այս փոխադրական խնդրի լուծումը, այն իրենից կներկայացնի մի փոխադրում, որին լուծելը դեռ կլինեն: Այնուամենայնիվ ՀԿ-ները փորձեն հասցնել երկու ժողովուրդներին»: Այլ կերպ ասած, ՀԿ-ներին սրվում է ոչ թե խաղաղության հաստատման գործընթացի ինֆորմացիոն մասնակցի, այլ երկրների փոխադրական առաջնորդների հասցնելու ակնկալվող հասարակական ֆունկցիաները մեղմորեն միջոցի դեռ: Հակառակ կողմի ներկայացուցչների հեռ հանդիպումների մասնակցից ակտիվացնելու երկու երկրներում էլ տուն վերադառնալուց հետո ենթարկվում են հալածանքի, երբեմն՝ ֆիզիկական, ինչը վախի մթնոլորտ է ստեղծում: Սա գործող իշխանությունների կողմից բանակցային գործընթացի նկատմամբ մեծապես թափանցիկ փորձերի անհավաստի մասն է: Հաճախ այս դրամաները թափանցում են, որ փոխադրական հասարակության ակտիվացնելու զգալի անձնակազմ խիզախություն ցուցաբերեն իրենց ամենօրյա գործունեության ընթացքում: Դրան ավելացնելով նաև ֆինանսական միջոցների համար մրցակցությունը, և դարձ կորսում, որ այս ամենը զգալի բացասական ազդեցություն է ունենում ինքնին փոքր ՀԿ համայնքի ներսում ձևավորվող հարաբերությունների վրա: Հասկալու (բայց ոչ բացառալու) Ադրբեյջանում, միջանկյալ կոնֆլիկտները և ազդեցության ոլորտների համար մոլորակային մասնակցի են փոխադրական հասարակությունը և թուլացրել նրա մեկ ճակատով գործելու ունակությունը:

Կառավարություն-ընդդիմություն դիմակայության համաձայնում ՀԿ-ների փոխադրականացումը նույնպես զգալի ազդեցություն է թողնում: Մասնավորապես, Կասսանում և Ուկրաինայում փոխադրական հասարակության ինստիտուտների նախաձեռնած «վարդերի» և «նարնջագույն» հեղափոխություններից հետո Հայաստանի և Ադրբեյջանի կառավարությունները նկատելի կասկածանքային են վերաբերվում սեփական փոխադրական հասարակություններին՝ դրանց համարելով ընդդիմության գաղտնի գեներ: Այս ստառնալիքը չեզոքացնելու նպատակով կառավարությունները վարող օգտագործում են իրենց կողմից ֆինանսավորվող ՀԿ-ներ (կամ ԳՈՆԳՈՆ-ներ՝ «Կառավարության կողմից հիմնադրված» ոչ կառավարական կազմակերպություն (GONGO)) ստեղծելու և բազմացնելու ռազմավարությունը: Վերջերս Հայաստանում ԳՈՆԳՈՆ-ներին սկսել են անվանել «գրդանային» ՀԿ-ներ՝ ընդգծելու, որ դրանք աշխատում են իշխանությունների համար կամ նրանց «գրդանում»: Ադրբեյջանում կառավարության վերահսկողության սակ գտնվող թափանցանքային «փակի» ՀԿ-ները, ինչդիպում է Ղարաբաղի ազատագրման կազմակերպությունը, իշխանությունների կողմից ներկայացվում են որդես բազմակարծության օրինակ, մինչդեռ իրականում հալածանք իրա-

կանացնելու գործի են: Քաղաքացիական հասարակության խաղաղաչինական նախաձեռնությունները խթանող դաշինքներ ՀԿ-ների և փոխադրական կուսակցությունների միջև գրեթե գոյություն չունեն: Սա ևս մեկ վկայություն է փոխադրական և փոխադրական հասարակությունների միջև գոյություն ունեցող վիճի:

Սակայն չի կարելի թերազնաբանել այն փաստը, որ Հայաստանի և Ադրբեյջանի փոխադրական հասարակության ներկայացուցչներից լուծելու, հակամարտության կարգավորման ոչ բուն միջոցներին և ժողովրդավարության իրենց նվիրվածությամբ հանդերձ, Լեռնային Ղարաբաղի առաջադի հարցում անհամաձայնելի ժողովուրդներ են հեռադնում: Ի վերջո, փոխադրական հասարակությունը լայն հասարակության մասնիկ է և դրանից է ծնունդ առնում: Քառի դեռ այդ հասարակությունների ներսում հակամարտության և դրա առաջադի շուրջ տեղի է ունենում թեմանական վերաբերմունքի վերաբերություն, իրատեսական չէ ակնկալել, որ հակամարտող երկրների փոխադրական հասարակությունների անդամներ իրենց հայացքներով կարող են մոտենալ միմյանց: Հակամարտության երկու կողմում էլ փոխադրական հասարակության ներկայացուցչները կարող են ակտիվ փոխադրական ծավալել ի օգուտ խաղաղության հաստատման ոչ բուն և մասնակցային եղանակների և մեղմելու թափանցանական փոխադրական կողմից թեմանու կարծախոսի ձևավորման ծայրահեղ հեռանկները: Այնուամենայնիվ, կարգավորման մեթոդների հարցում հնարավոր այս փոխադրականությունը չի կարող նշանակել, թե հակամարտության կարգավորման շուրջ կողմերի փոխադրական նպատակները ևս հանրակցում են: Քաղաքացիական հասարակության որդես միջոցող, ներուժը գնահատելի անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև այս գործընթացը: Հաճախ այդ դեռակասարներն օժտված են լինում համադասախան կարողություններով, որոնք թույլ են տալիս սեփական հասարակությունների մտախոհությունները դեկլարներին հասցնել և ֆնանսական առաջադրական դարձնել խթան կամ ազդեցված թեմաները: Սակայն հասարակությունների միջև առկա փոխադրական անջոցներին վրայով կամուրջ գցելը և առաջադրական միմյանց բացառող մեկնաբանումների միջև ընդհանուր հայտարար գտնելը նոր մարտահրավերներ է առաջ փառում, որոնց դիմագրավելու համար թափանցվում է լրացուցիչ միջոցողական կարողությունների բացահայտում և զարգացում:

Ծրագրերը և կազմակերպությունները

Հայաստանի, Ադրբեյջանի և Լեռնային Ղարաբաղի ՀԿ-ները կազմակերպում և մասնակցում են հակամարտության կողմերի միջև երկխոսություն-հանդիպումների, ջանքեր են գործադրում ռազմագերիների

ազատ արձակման ուղղությամբ, կազմակերպում են երիտասարակական ճամբարներ և ֆալաֆաղական կրթության և հակամարտությունների կարգավորման թեմաներով դասընթացներ, ինչպես նաև ներքին սեղա-հանված անձանց և փախստականների համար իրականացնում են սարաբնույթ հմտություններ հաղորդող ուսուցողական ծրագրեր: Այս միջոցառումները նդասակ են հետադարձում բաց թափել հաղորդակցության ուղիները, հնարավորություն սալ հայերին և աղբյուրներին հանդիպելու միջանց հետ, դիմակայել թեմանու կարծախոսի ձևավորման և անմարդկային կերտարի կեցնան գործընթացներին, հասարակության շրջանում հանդուրժողական վերաբերմունք դաստիարակել դեմոկրիտի հասցությունում ու երկխոսությունը: Ամենաառաջին նախաձեռնություններին մեկը՝ 1991 թվականի «խաղաղության ֆուրվանը», որ կազմակերպվել էր Հելսինկյան ֆալաֆաղական ասամբլեայի (ՀԶԱ) Հայաստանի, Աղբյուրների և Վրաստանի մասնաճյուղերի կողմից, հայ և աղբյուրների ֆալաֆաղական հասարակության ակտիվիստների հանդիման հնարավորություն ստեղծեց հայ-աղբյուրական սահմանի Ղազախ-Իջևան հասվածում (հայերի է որդես «խաղաղության միջանց») հակամարտության կարգավորման հեռանկարները մնարկելու և խաղաղության համատեղ կոչ նախադասաստելու համար:

ՀԶԱ-ի կովկասյան մասնաճյուղերը, որոնք ՀԶԱ կազմակերպությունների համաժաբարային ընդարձակ ցանցի մի մասն են, Հայաստանում, Աղբյուրներում, Վրաստանում և Լեռնային Ղարաբաղում իրենց աճխասանը հանակարգելու, գործունեությանը և միջանց միջև համագործակցությունը զարգացնելու նդասակով 1992 թվականին հիմնեցին «Կովկասյան երկխոսությունը»: 1992 թվականին Հայաստանից՝ Անահիտ Բայանդուրը և Աղբյուրներից՝ Արզու Արզուկյանն արժանացան Ուլոֆ Պալմեի հիճասակի հիմնադրամի կողմից սահմանված խաղաղության մրցանակին, իսկ 1998 թվականին Արզուկյանն դարգևասրվեց նաև Եվրոպական Միության և ԱՄՆ կառավարության կողմից սահմանված «Հանուն ժողովրդավարության և ֆալաֆաղական հասարակության» մրցանակով:

Հաջողված նախաձեռնություններից մյուսը Եվրոպայի անվանագության և համագործակցության կազմակերպության կողմից 1995 թվականին Բոննում (Գերմանիա) կազմակերպված համաժողովն էր: Համաժողովի արդյունքում ձեռնարկվեցին վսահության վերականգնմանն ուղղված մի շարք միջոցառումներ, ներառյալ՝ դասանդների և ռազմագերիների ազատ արձակում, ուսանողների, լրագրողների և ֆալաֆաղական հասարակության ներկայացուցիչների երկուստեք այցելություններ: Հաջողող շարքների ընթացում հարյուրավոր դասանդներ և ռազմագերիներ են փոխանակվել՝ որդես վսահության վերականգնմանն ուղղված փոխհամաձայնեցված միջոցների մի բաղկացուցիչ մաս, սակայն ինչպես Մարի Կալրորն ու Միենց Յան Ֆաբերն են ողնում, շարժիչ ուժի դակասի և ֆալաֆաղական հանգամանքների դասձառով 1990-ականների վերջում այս գործընթացը հայնվեց լճացման մեջ: 1990-ականների վերջում կազմակերպվեցին մի շարք սարաձաճջանային հանդիմաններ և նախաձեռնություններ: Դրանց թվում էին Նայչիկում 1998 թվականին տեղի ունեցած սեմինարը, որի արդյունքում ստեղծվեց ՀԿ-ների համագործակցության ամենաերկարակյաց և կարևոր ֆուրուներից մեկը՝ «Կովկասյան ֆուրունը», ինչպես նաև 2001 թ. Ծաղկաձորի համաժողովը, որի շրջանակներում ֆալաֆաղական հասարակության ներկայացուցիչները մնարկումներ ծավալեցին խաղաղության հասնելու սարբեր ուղիների շուրջ: Այս հանդիմանները տեղական ՀԿ-ների և նրանց միջազգային գործընկերների

միջև «Միջազգային ահազանգ» կազմակերպության օժանդակությամբ կայացած համագործակցության օրինակներ էին: Կարելի է հիճասակել նաև Փախստականների և ներքին տեղահանվածների հարցերով ՀԿ-ների կովկասյան համացանցը (CRINGO), որը ստեղծվեց 2001 թվականին տեղահանված բնակչությանն օժանդակություն սրամարելու նդասակով:

«Կաթոլիկ օգնության ծառայություն», «Հաճության դաճարներ», «Միջազգային ահազանգ», «Հակամարտությունների և դեմակա-նաճինության Լոնդոնի տեղեկասվական ցանց» (LINKS) միջազգային ՀԿ-ներից բաղկացած կոալիցիայի կողմից վերջերս մեկնարկված «Կոնսուրցիումի նախաձեռնությունը» իրենից առավել համադարիակ մոտեցում որդեգրելու մի փորձ է ներկայացնում: Միացյալ Թագավորության կառավարության կողմից ֆինանսավորվող «Կոնսուրցիումի նախաձեռնությունը» ռազմավարական մոտեցում որդեգրելու օրինակ է, որը միավորում է ՀԿ-ների գործունեության այնդիսի ուղղություններ, ինչպիսիք են ֆալաֆաղական և ֆալաֆաղական երկխոսության խթանումը, կոնֆլիկտների նկասմամբ զգայուն զարգացման ծրագրեր, կոնֆլիկտների և խաղաղ կարգավորման գործընթացի վերաբերյալ հանրային իրագելության բարձրացումը: Նախաձեռնությունը նաև հսակ միջում ունի հակամարտության կարգավորման գործընթացի մեջ ներգրավել Հայաստանի, Աղբյուրների և Լեռնային Ղարաբաղի հասարակությունների և տեղահանված բնակչության ճահագրիչ բոլոր շերտերին:

Հաճի առնելով հակամարտող երկրների ներկայացուցիչների միջև փոխադարձ այցելություններ և հանդիմաններ անցկացնելու առնչությամբ իճանությունների կողմից դարադրվող սահմանափակումները՝ ծրագրերում հաճախ նախաստեղծում են սարաձաճջանային բարդարիչներ: Չնայած այս հանդիմաններին սարաձաճջանային բնույթ սալը նվազեցնում է հայ-աղբյուրական ուղղակի երկխոսությունների հնարավորությունը, հաճախ դա միակ հնարավոր եղանակն է՝ ընդգրկելու Ղարաբաղի հայերին, ֆանի որ Բաբուն մինչ այսու ընդգծված դժկանությանը և թույլասում հանդիմաններ կազմակերպել հասկադես աղբյուրների և Ղարաբաղի հայերի միջև: Բացի այդ, այդ հանդիմաններն այն սակավաթիվ միջոցներից են, որը թույլ է տալիս զարգացնել ճահերի հանակովկասյան ընդհանրության զգացում մի այնդիսի սարաձաճջանում, որը բզկված է հակամարտություններով, շրջափակումներով և մասնասկած՝ ձակասային զճերով:

ՀԿ-ներից բացի, գոյություն ունեն նաև փախստականներին, զինվորականների մայրերին կան կանանց, դասանդների կան ռազմագերիների ընսանիմները համախաճբող ինֆուօգնության փոքր խմբեր, որոնք հաճախ համագործակցում են ՀԿ-ների հետ: Գոյություն ունի աճող միջում՝ ըստ որի, այդ խմբերը ժամանակի ընթացում ինսիսուցիոնալացվում են և գրանցվում որդես ՀԿ-ներ: Հայկական սիյուռնը, մասնավորադես ԱՄՆ-ի սիյուռնահայ համայնը, լրբբիսական գործունեություն է ծավալում ի դաճադանություն Հայաստանի ճահերի, ադահովում է արսափն օժանդակություն, ներկայացնում է Հայաստանի դիբրոճումները: Չնայած Հայաստանի անկախությունից ի վեր սիյուռնահայ ոչ կառավարական կազմակերպությունները և անձիմ ԱՄՆ-ից, Եվրոպայից և Մերձավոր Արևելից ակտիվ մասնակցություն են ունենում Հայաստանում իրականացվող մարդասիրական օգնության և զարգացման ծրագրերում, այնուամենայնիվ նրանք գրեթե չեն համագործակցում խաղաղաճինության և հակա-

մարտության կարգավորման հարցերով զբաղվող հայաստանյան ՉԿ-ների հետ կան չեն աջակցում նրանց: Ընդհակառակը, որոշ սկիզբնափուլ կազմակերպություններ, հասկառախ ազգայնական ֆաղափական կոասակցությունները, հակամարտության նկասմամբ որդեգրել են չափազանց ոչհասցվողական դիրմոռում:

Կանանց ՉԿ-ներն ու ցանցերը

Նախկին խորհրդային երկրներում գործող ՉԿ-ների առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ դրանցում ընդգրկված են մեծ թվով կանայք: Հայ և ադրբեջանցի կանայք գործակցում են ՉԿ-ների, ինչպես նաև խաղաղաչինության և հակամարտության կարգավորմանն օժանդակող վերազգային ֆառգչական համացանցերի շրջանակներում: Կանանց ՉԿ-ների մնան համագործակցության օրինակ է «Կանանց անդրկովկասյան երկխոսությունը», որն ստեղծվեց 1994 թվականին վաչինգտոնյան խաղաղության ազգային հիմնադրամի հովանու ներքո: 1997-99 թվականներին «Կանանց անդրկովկասյան երկխոսությունը» սարքեր ծագրեր իրականացրեց բնադախումբային, ժողովրդավարական իրավունքների և կրթության բնագավառներում, այդ թվում՝ Թբիլիսիի Պետական համալսարանում եռամսյա ամառային դպրոցի կազմակերպումը: Կանանց սարածաշրանային նախաձեռնություններից մյուսը «Աժխատեմ միասին. միավորենք Կովկասի կանանց» ծագիրն էր (1997-2002), որը գործում էր Արևելյան Եվրոպայում ժողովրդավարության ինստիտուտի (ԱԵԺ/IDEA) հովանավորությամբ և ԱՄՆ Պետքարտության Կրթական և մակուկային հարցերի գրասենյակի ֆինանսական աջակցությամբ: «Աժխատեմ միասին» ծագիրն ուղղված էր Հայաստանի, Ադրբեջանի և Վրաստանի կին առաջնորդներին և նրանք էր հեսադնում աջակցել սարածաշրանային համացանցի ընդլայնմանը: Ուսուցողական ծագրերի, ֆաղափացիական կրթության, ՉԿ-ների կարողությունների զարգացման և միջսահմանային հարողակցության համացանցերի ձևավորման միջոցով ԱԵԺ-ի ծագրերը փորձում էին հզորացնել կանանց առաջնորդական ունակությունը և անձնական կարողությունները, նրանց ղեկավարած ՉԿ-ների կարողությունները, ինչպես նաև նրանք սեղ հասարակական կյանքին կանանց առավել ակտիվ ներգրավմանը:

Ոչ միանշանակ հեռանկարներ

Քաղափացիական հասարակության ինստիտուտների կարողությունը՝ ազդելու դարաբաղյան հակամարտության խաղաղ կարգավորման գործընթացի վրա, միտ կախված է եղել Հայաստանի ու Ադրբեջանի ներքին ֆաղափական իրադարձություններից բխող հնարավորությունների և սահմանափակումների ցիկլերից: Կարող է սղավորություն ստեղծվել, թե ներկա Պաիին ֆաղափացիական հասարակությունն առավելադեռ կազանդված է սահմանափակումներով, ֆան օժսված է հնարավորություններով, և որ հեռանկարները որոշ առումներով ամենկին հուսադող չեն: Հակամարտությունը դեռևս հեռու է կարգավորմանից, խաղաղության հասասման գործընթացի սեմող Պաիելը դժվար է, աձում են ռազմասենչ կոչերը, և վսանգ կա, որ շաս անհասներ և կազմակերպություններ կիիասթափվեն առաջընթացի Պակաից: Նույնիսկ այն դեմքում, երբ ֆաղափացիական հասարակության ներկայացուցիչների համար աղաիովված է գործընթացի հասանելիությունը, միևնույն է ՉԿ-ներն ի վիձակի չեն ազդելու ֆաղափական գործիչների և վարվող ֆաղափականության վրա: Ավելին, նավթային աձող եկամուտները և Բափու-Թբիլիսի-Ձեյ-հան նավթամուղի հաջող գործարկումն աղազայում ենթադրում են

հասարակությունից ադրբեջանական դեռական համակարգի կրվածության առավել բարձր ասիձան:

Հոռեստությանը լի այս իրավիձակում անգամ, անկասկած, 1994 թվականի իրադադարից ի վեր ՉԿ-ներն էական դեռակասարում են ունեցել՝ Պաիեղանելով երկխոսությունը, խրախուսելով խաղաղության և մարդու իրավունքների մակուկի զարգացումը, աժխատելով ռազմագրիների ազառ արձակման ուղղությամբ և կազմակերպելով հակամարտության կողմերի անհաս գործիչների հանդիմաններ: Տարիների ընթացում ՉԿ-ները ձեռն են բերել փորձ, մոր ունակություններ և հմտություններ, ինչի աղյունում այժմ կառավարության նույնիսկ ամեմաղաիանողական շրջանակները ընդունում են ֆաղափացիական հասարակության ներուժը: 2005 թվականի հունիսի 14-ին Ադրբեջանի արսաին գործերի նախարարությունը իրադարակեց մի հայասարաություն, որում հսակ աջակցություն էր հայսնվում միջազգային հանուրային նախկինում արված այն կոչերին, որոնք հողորում էին Ղարաբաղի հայ և Ղարաբաղի ադրբեջանցի համայնքների միջև աղաիովել ուղակի հարողակցություն: Այս հայասարության համաձայն, միջ-համայնքային ուղակի երկխոսությունները և դրանց առնչվող վսասիություն կառուցելու միջոցները կօգնեն ստեղծել անհրաձեռ նախաղայնաներ Ղարաբաղի հայերի և վերադարձող ադրբեջանցիների միջև նորակ հարաբերությունների հասասման համար: Այս հայասարությունը մի կարևոր հնարավորություն է ստեղծում, որդեղի նված երկու առանցքային խմբերը Պասերազմից ի վեր առաջին անգամ երկխոսություն սկսեն: Մյուս դրական միտումը հենց Ղարաբաղում ֆաղափացիական հասարակության զարգացումն է. սա մի նորելով երևույթ է, որը կարող է մեղմել ռազմական բաղադրիչի ազդեցությունը Ղարաբաղի հայերի ֆաղափականության վրա:

Խոսելով ֆաղափացիական հասարակության աղազայի մասին՝ Պեթ է նեղել, որ վերջինիս գործունեության առաջնահերթություններից կարևորագույնը խաղաղության հասասման գործընթացում առավել լայն և սեղեկացված մասնակցություն ունեմալ է: աղաղ կարգավորման գործընթացի մասին հասարակության Պասաաձ եղեկացվածությունն ու հասարակության լայն մասնակցությունն էական են սարածաշրանում ժողովրդավարության զարգացման, հակամարտության երկուստեղ ընդունելի և կայուն լուծում զսնելու սեսանկյունից: Այսեղ ֆաղափացիական հասարակության առաջ խնդիր է դրվում մակել ինչպես բովանդակային, այնդես էլ ընթացակարգային հարցերին վերաբերող առաջարկություններ և նախագծեր և ներկայացնել բանակցող կողմերի ֆնարկմանը: Բացի այդ, Պաիանցվում է նաև, որ ֆաղափացիական հասարակությունը հասնի մարգինալացված համայնքներին և երկխոսություն ծավալի ցավոս, հաձախ արգելված հարցերի շուրջ: 2000 թվականի հունիսին Հայաստանը և Ադրբեջանը դարձան Եվրոպայի խորհրդի անդամներ, ինչը երկրներին Պարսավորեցրեց դարաբաղյան հակամարտությունը լուծել խաղաղ միջոցներով. սա սարածաշրանում խաղաղաչինությամբ զբաղվողների հուում է, որ նրանք կարող են ակնկալել Եվրոպական կառույցների (ինչպիսիք են Եվրոպայի ոռոսրը և Եվրոպական Միությունը) աջակցությունը: Այս աջակցությունը ֆաղափացիական հասարակության համար կենսական կարևորություն ունի, սակայն վերջիվերջ կարևորը հիասթափված բնակչությանը խաղաղության սարբերակների շուրջ իմասալից երկխոսության մեջ ներգրավելն է և այդդիսով հասարակության մեջ խաղաղության հասասման հեսագա գործընթացի նկասմամբ սեփականության զգացում ներարկելը: